

Валентина Костюкова
(Київ)

ВИЯВИ СТИЛЮ МОДЕРН В УКРАЇНСЬКИХ ВИШИВКАХ ВАСИЛЯ ДОВГОШИЇ

У статті розглянуто вияви стилю модерн в українській вишивці на прикладах творчих робіт Василя Довгошиї. Досліджено науково-методичні та практичні методи у відтворенні вишивок майстра.

Ключові слова: вишивка, «полтавська гладь», «художня гладь».

Modern style features in the Ukrainian embroidery art are studied in the article. Scientific and practical method of reproducing Vasyl Dovgoshiya's creative works are investigated.

Keywords: embroidery, Poltava sewing, Artistic embroidery.

В статье рассмотрены проявления стиля модерн в украинской народной вышивке на примерах творческих работ Василия Довгошии. Исследованы научно-методические и практические методы в исполнении вышивок мастера.

Ключевые слова: вышивка, «полтавская гладь», «художественная гладь».

Стиль модерн надзвичайно виразно й об'ємно ввійшов в історію декоративно-прикладного мистецтва на початку ХХ ст. З'явився відповідний феномен нових художніх ознак, об'єднавши їх таким поняттям, як «новий стиль». Вияви даного стилю можна простежити в найбільш виразному декоративному виді прикладного мистецтва – в українській народній вишивці.

В Україні на початку ХХ ст. відбувалися процеси формування різноманітних художніх напрямів образотворчого мистецтва й активного співробітництва провідних художників-авангардистів з народними майстрами, їх звернення до символічної мови народної творчості. Ці взаємовпливи спричинили глибокі структурні видозміни, пов'язані з народженням цілого напрямку українського модерну й авангарду [1, с. 44, 45].

Дослідження стилю модерн та його вплив на українське мистецтво є актуальним. Останнім часом дану тему розглядають у плані творчої співпраці селянських майстрів із професійними художниками доби модерну й авангарду. У цьому напрямі надруковано низку наукових праць, статей, збірок, влаштовано цікаві виставки й широкомасштабні проекти. Цінним та невичерпним вкладом у висвітлення і вивчення

стилю модерн у декоративному мистецтві є наукові праці провідних мистецтвознавців, таких, як Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова, Г. Коваленко, М. Селівачов, Т. Романова, Л. Білоус, Є. Шевченко, О. Шестакова, С. Шестаков, О. Клименко та ін.

Наприкінці XIX ст. в Україні розпочався процес створення місцевих культурних об'єднань, груп, установ. 27 вересня 1890 року було засновано «Київське товариство допомоги мистецтву». Воно об'єднувало творчу інтелігенцію, меценатів і художників, ставило собі за мету «допомагати митцям-початківцям, сприяти розвитку їхнього таланту і художнього смаку» [2, с. 55, 56].

Зусиллями меценатів і творчої інтелігенції напрацьовується різноманітність правлень мережами майстерень, що сприяють розвитку кустарних промислів у губерніях. Саме в таких губерніях, як Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Чернігівська творчо співпрацюють художники образотворчого мистецтва і народні майстри.

Зародження та поширення стилю модерн одночасно відбувалося і в Західній, і в Східній Україні. Одним з основних засобів модерну був орнамент. Саме орнаментальне начало об'єднувало всі види мистецтва, домінуючи в архітектурному декорі будівель, в оформленні інтер'єрів і предметів побуту [3, с. 40].

Особливої уваги надавали вишивці, тому що цей вид декоративно-прикладного мистецтва був одним з найсприятливіших до нових експериментів і напрямів тогочасної моди.

Показовим у цьому плані є приклад діяльності приватних майстерень. Так, у с. Скопці Полтавської губернії (тепер – с. Веселинівка Баришівського р-ну Київської обл.) А. Семигradoвою засновано навчально-показову майстерню. Керівництво очолила художниця Є. Прибильська. Цю майстерню називали «кустарним пунктом», який користувався неабиякою популярністю. Важливо звернути увагу на майстерню Н. Давидової в с. Вербівка Київської області, що стала центром реалізації нових ідей художників-професіоналів та народних майстрів. Організатором центру в с. Сукни Полтавської губернії була княгиня Наталія Яшвіль, куди запросили до співпраці М. Прахова.

Завдяки найвпливовішим творчим особистостям, таким, як А. Семигradoва, Є. Прибильська, Н. Давидова, Н. Генке-Меллер, О. Екстер, К. Малевич, Л. Попова, І. Пуні та інші, в атмосфері творчих експериментів народжуються нові форми сучасного мистецтва. Вони прогресували інноваційними тенденціями, що виникали в різних регіональних мистецьких майстернях на широкому географічному просторі України.

З одного боку, у зазначених майстернях вишивальницям дозволяли мати власний підхід до створення традиційних селянських вишивок, а з другого, – народні майстрині реалізували проекти митців-професіоналів. Новаторство та вишуканість вишивок другої групи неодноразово відзначали найкращими нагородами на міжнародних виставках. Зокрема, співдружність творчості народних і професійних художників у майстерні с. Скопці було нагороджено великою срібною медаллю Всеросійської виставки в Петербурзі (1913), великою золотою медаллю – виставки Російського народного мистецтва при осінньому салоні в Парижі (1914), а також вона дістала схвалення на виставках Російського народного мистецтва в Берліні (1914), на виставці декоративного мистецтва в галереї Лемерсьє (1915) і виставці художньої індустрії (1915–1916) тієї ж галереї [4, с. 135–152].

Широке зацікавлення викликає один з могутніх осередків вишивки – приватна майстерня Н. Давидової, заснована 1900 року в с. Вербівка Київської губернії.

Н. Давидова належала до кола української аристократії та інтелігенції, які зберігали, підтримували і розвивали народне мистецтво. Вона цінувала й збирала предмети народного мистецтва, мала достатньо велику приватну збірку зразків та орнаментів вишивки.

Н. Давидова мала освіту європейського рівня; її виховували з повагою до українського народу та розумінням його духовності. Усе своє життя вона віддала справі

відродження й утвердження української культури. Професію здобула в Київському художньому училищі, де навчалася разом з О. Екстер. Це був період, коли Київ став одним із центрів культурного мистецького життя Російської імперії, коли руйнувалися «засушені академічні канони», і народжувалося нове розуміння прекрасного.

Це митець широкого діапазону. Н. Давидова найбільше виявила себе в мистецтві моделювання одягу. Її можна вважати першим українським професійним художником-модельєром, адже в 1917–1920 роках мисткиня репрезентувала українську моду на світовому рівні, була причетною до створення східноєвропейської школи моделювання одягу початку ХХ ст., з якої вийшли Є. Прибильська, О. Екстер, Н. Генке-Меллер та інші [5, с. 174].

Особливістю артлі в с. Вербівка було те, що майстернею керували професійні художники, і все, що виконували селяни, менш за все нагадувало звичайну продукцію. Вишиті вироби з Вербівки одразу привертала увагу своєю витонченістю і вишуканістю. Художники на них звертали особливу увагу. М. Нестеров навіть включив ряд вишивок с. Вербівки в експозицію виставки свого живопису в Петербурзі й Москві (1907) [6, с. 54].

Сюди, 1915 року, Н. Давидова запросила О. Екстер, а пізніше – К. Малевича для художнього керівництва.

Серед народних майстрів, випестуваних Н. Давидовою і О. Екстер, були народні самоуки В. Довгошия і Є. Пшеченко. За ескізами художників-професіоналів селяни Вербівки вишивали різноманітні за призначенням речі. Найоригінальніші з них було представлено Н. Давидовою і О. Екстер на виставках.

У 1915 році відбулася «Виставка сучасного декоративного мистецтва» в Москві в галереї Лемерсьє. Окрім відомих художників – К. Болсунова, К. Малевича, К. Васильєва, В. Попова, І. Пуні, О. Екстер, уперше представили свої роботи Н. Генке й Н. Давидова, з народних майстрів дебютував Є. Пшеченко. Виставка мала великий об'єм і налічувала близько 280 робіт; деякі з художників продемонстрували десятки своїх творів [7, с. 2]. Є. Пшеченка відзначили як «народного художника з чудовим, ніжним, поетичним світосприйняттям» [7, с. 2].

У Москві 6–9 грудня 1917 року відбулася «Друга виставка сучасного декоративного мистецтва», на якій експонували понад 400 зразків вишивок, виконаних майстрами с. Вербівки за ескізами майже всіх художників-супрематистів [1, с. 47, 48].

На цій виставці в грудні 1917 року в московському салоні К. Михайлової презентували вишиті твори із с. Вербівки. До учасників першої виставки приєдналися В. Пестель, Л. Попова, О. Розонова, Н. Удальцова. Разом з Є. Пшеченком брав участь ще один народний майстер із с. Вербівки – В. Довгошия.

На жаль, про цього майстра збереглися дуже скупі відомості. Жив одинаком, постійно відчував скруту, голодував. На невеликому клаптику землі біля хати, що стояла на пагорбі, вирощував квіти, милуючись їх красою, і за свої малюнки ніколи не чекав винагороди.

Є версія, що сотні творів В. Довгошиї селянка Є. Швагер зберігала в скрині, на жаль, у роки Другої світової війни скриня разом з хатою згоріли. Але навіть ті, що залишилися, дають змогу скласти уявлення про талант митця, красу і точність його образного мислення. У 1920-х роках високу художню культуру сільського майстра критики пояснювали знайомством з мистецтвом Японії, де він начебто побував під час російсько-японської війни (1904–1905). Проте документальні свідчення цього факту відсутні. Безумовно, майстер був ознайомлений як з багатоманітністю форм народно-го мистецтва, так з витонченими експериментами митців, що часто бували в майстерні Н. Давидової [5, с. 178].

Творчим самовираженням В. Довгошиї стали його художні роботи «Олень», «Кінь», «Папуга», «Рожевий лебідь», «Півень», «Казковий птах», «Заєць» та серія декоративних панно. Деякі з творчих робіт мають умовні назви і датовані приблизно 1920-ми роками. На відміну від інших художників та майстрів, на творчих роботах

В. Довгошия не ставив підпису свого прізвища, назву твору й дату. Тому назви і дати творів умовні. Збірка творів В. Довгошиї, яка зберігається у фондах Державного музею українського народного декоративного мистецтва (далі – ДМУНДМ), датована приблизно 1920-ми роками (1923–1930). Лише один малюнок має підпис – «Казковий птах» (20-ті рр., Г.50,5*69, ДР-3298), на якому бачимо свідчення дружньої співпраці з Є. Пшеченком: «Черчение Довгошиї, Пшеченко».

Важливо відзначити, що у творах В. Довгошиї розкривається індивідуальний, зовсім новий на той час стиль, у якому відчуються вияви модерну. У композиційних рішеннях малюнка майстер вирізняється особливою стилізацією декоративних форм зооморфного й арнітоморфного малюнка.

В. Довгошия в роботі «Птах» (1920-ті рр., Г.50,5*69, ДР-3298) використовує новий неповторний пошук у вирішенні стилізації фантастичного, казкового птаха. Основна композиція художнього твору побудована на своєрідній складній рівновазі. За рахунок стилізованих декоративних площин у вигляді масивних стеблових листків з лівої сторони та фантастичного птаха «Чаплі, лелеки» праворуч застосована динаміка загального композиційного вирішення в організації всієї площини.

Автор прекрасно стилізує птахів, тварин, перетворюючи всі ці елементи в небачено дивовижно-фантастичні декоративні форми. Кожен стилізований елемент листя, стебла не схожий один на одного, доповнений квіткою-пуп'янком, які плавними лініями проростають біля та повз птаха. Саме ці деталі становлять основну конфігурацію всієї площинної композиції. Домінанта загальної композиції – птах, він подібний до чаплі або лелеки, наповнений символічним змістом. Захоплює досконалу композиційну урівноваженість, а застосування вдалої колірної гами холодних смарагдових, голубих відтінків із вкрапленням бордового надає художньому твору особливої неповторності, вишуканості та гармонійності.

Цікава робота «Кінь» (1920-ті рр., Г.51*68,7, ДР-3292), де відчуття природних форм є частиною образу. У центрі композиції на площині зображено стилізованого коня. Створений зооморфний образ є основою побудови; використано принципи компонування великих і малих форм, що надало художньому твору цілісності, а також надзвичайно складної кольорової гами. Твір виконано на світлому тлі, що підсилює ефект декоративності. Зображення стилізованого коня передано в стрімкому русі через розміщення ніг та піднятої голови догори, це переконливо створює враження швидкого руху та динаміки.

У статичній композиції на білому тлі і яскравій кольоровій гамі виконано декоративне панно «Півень» (1920-ті рр., Г.60*71, ДР-3291). Гордовита статична поза птаха, пишний хвіст прикрашено барвистим пір'ям, охайна чубата голівка, тулуб подано у вигляді кола. Автор створив композиційний образ, який наповнений глибоким філософським змістом. Кожен декоративний елемент гармонійно вмонтовано в загальну структуру побудови всього композиційного вирішення. Декоративний стилізований птах заповнює майже весь простір панно.

Приєм розміщення декоративно-стилізованої фігури, який заповнює весь простір площини, В. Довгошия використав і в серії таких творів, як «Заєць» (1920-ті рр., Г.49*65, ДР-3302), «Рожевий лебідь» (1920-ті рр., Г.53,5*70,5), «Олень» (1920-ті рр., Г.53,5*71,5), «Папуга» (1920-ті рр., Г.68,5*93). Цей вдалий підхід, знайдений на початку творчого шляху, стрімко розвивався і став індивідуальною ознакою авторського стилю з виявами модерну. Саме на прикладах цікавої декоративної стилізації звірів і птахів, створених майстром, простежується формування і розвиток власного стилю на синтезі традиційних орнаментальних мотивів та способів декору нових.

На виставці «Відлуння модерну в українському та декоративному мистецтві», яка проходила в ДМУНДМ 27 червня – 10 жовтня 2007 року, експонували досить багату збірку творів з ознаками стилю модерн. Вона дозволила вперше побачити різноманітні пам'ятки – художню вишивку, декоративний розпис, кераміку, різьблення та інкрустацію по дереву, вибірку. Ознайомлення з раритетними творами знаних народних

майстрів і професійних художників, а також із виробами маловідомих і невідомих авторів, у творчості яких віддзеркалилися новітні ідеї часу, викликало значний інтерес у фахівців та студентів Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука.

Саме ця виставка, яка експонувалася в ДМУНДМ, була дуже важливою, оскільки продемонструвала твори шитва й ескізи, архівні матеріали. Вона розкрила новий напрям у галузі вишивки. На жаль, самих вишитих робіт залишилося обмаль, натомість є ескізи, фото, архівні матеріали, приватні колекції творів зазначеного періоду, що дають підстави відновити в матеріалі цей пласт декоративного мистецтва. Відтак виникла ідея створення найсміливішого експерименту, на який наважилася доктор наук Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України Т. Кара-Васильєва, яка є автором і куратором проекту.

Упродовж останнього десятиліття вона, як куратор, разом з науковим консультантом проекту – доктором мистецтвознавства, завідувачем відділом російського мистецтва ХХ ст. Інституту історії та теорії образотворчого мистецтва Російської академії художеств (Москва) Г. Коваленко, відомим дослідником авангарду, здійснювала глибоку пошукову та наукову роботу в музеях України, Росії, вивчаючи приватні колекції, архівні матеріали.

Після мистецтвознавчих розвідок розпочався наступний етап, коли Т. Кара-Васильєва у 2006 році долучила до проекту провідних викладачів кафедри художнього текстилю і моделювання костюма Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука. Саме після циклу прочитаних лекцій про українське народне і професійне мистецтво початку ХХ ст. вона ознайомила «бойчукістів» з ескізами вишивок з музейних фондів та приватних колекцій, і саме вона запросила відтворити втрачені шедеври [8].

Цей грандіозний проект почали реалізовувати викладачі інституту – професійні художники з вишивки В. Костюкова, І. Жураковська, Л. Авдєєва та студенти 4–5 курсів 2007 року навчання спеціалізації «Художня вишивка та моделювання костюма». Перш ніж перейти до науково-практичного відтворення шедеврів у матеріалі, передувала науково-дослідницька робота. Досліджували та ретельно вивчали ескізи, фото- та архівні матеріали. Їх відтворювали ручним способом вишивання на тканині, дотримуючись технологічних вимог виконання і всіх напрямлень ліній та колірної гами, щоб не змінити розміри й масштаби. Підбирали натуральну домоткану тканину, відповідну до тону тла малюнка. Саме таку натуральну домоткану тканину початку ХХ ст. з конопель передала для відтворення Л. Соколюк з Харкова в 2010 році.

Одними з відтворених творів В. Довгошиї ручним способом вишивання були «Птах», «Кінь», «Півень», у яких для технологічного виконання застосували техніки вишивки за вільним контуром – «полтавську гладь» і «художню гладь». Щоб зберегти і витримати кольорову гаму, доводилося поєднувати дві вишивальні нитки муліне, близькі за тоном, які давали можливість бачити в повній завершеності та сприймати колір, у якому відтворювали ескіз. Для точної передачі кольору деякі нитки і тканину фарбували рослинними барвниками, дотримуючись старих технологій фарбування. У науково-практичній роботі філігранно відтворених ескізів потрібно бути не тільки професійним художником, а й кваліфікованим майстром вишивального мистецтва, досконало володіти технологічними засобами виконання художньої вишивки, мати професійний досвід. Адже не кожна майстриня та студентка зможе відтворити такого високого рівня вишиту роботу, передаючи ритм, взаємодію колірної гами, вишивальні настили, лінії накладання їх в орнаменти. Тільки професійний художник-майстер, пропускаючи через себе початковий колорит, досягне максимального напруження і відтворить чистоту, прозорість кольору та його насиченість.

Одним з найяскравіших прикладів сучасного декоративного мистецтва, який відреагував на художній стиль модерну, є творчість народного майстра В. Довгошиї. Його твори надзвичайно цікаві, маловивчені й уможливають подальше науково-

практичне дослідження вишивання та поповнення української колекції відтвореними вишитими шедеврами. Упродовж 2007–2011 років таких робіт було більше тридцяти. Особисто В. Костюковою відтворено у вишивках двадцять чотири твори. Своєрідним підсумком багаторічного науково-практичного дослідження та клопіткої праці у відтворенні творів колективом науковців і дослідників-практиків став виставковий проєкт «Відтворені шедеври», який є першим широкомасштабним заходом такого плану не лише в Україні, а й за її межами.

З 26 грудня 2009 року по 2 люте 2010 року було презентовано проєкт «Відтворені шедеври», організований за сприяння Благодійної організації Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна», та видано книгу-альбом «Відтворені шедеври» (К., 2009). А вже 3 лютого – 12 травня 2010 року проєкт «Відтворені шедеври» експонували у виставковій залі ДМУНДМ. Саме у виставкових залах відвідувачі змогли побачити й поцінувати значну кількість відтворених робіт. Кожна відтворена у вишивках робота уособлює самотній мистецький світ, вартий уваги й окремого слова, нових вражень та хвилювань.

Цінним надбанням широкомасштабного виставкового проєкту «Відродженні шедеври» є експозиція в Національному культурному центрі України в Москві (23 червня – 23 липня 2011 р.). З позитивними відгуками можна ознайомитися в бібліографічному покажчику «Тетяна Кара-Васильєва» (К., 2011).

Виставки широкомасштабного проєкту «Відтворення шедеврів» дають можливість в усій повноті побачити і відчувати грандіозний експеримент співпраці професійних художників і народних майстрів, які уславили і продемонстрували всю велич високого мистецтва української вишивки. Започаткований проєкт Т. Карою-Васильєвою поступово розширюється відтвореними вишитими творами, які надалі прикрашатимуть зали музеїв. А можливо, стане найбільшим явищем у відтворенні вишивки, трансформованого в симбіоз декоративного й образотворчого мистецтва, та заслуговуватиме на високу оцінку і займе певне місце в історії декоративного мистецтва України.

1. *Кара-Васильєва Т. В., Чорноморець А. Д.* Українська вишивка. – К. : Либідь, 2002.
2. *Северюхин Д., Лейкид О.* Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932). – С.Пб. : изд. Чернышева, 1992.
3. *Кара-Васильєва Т., Чегусова З.* Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю». – К. : Либідь, 2005.
4. *Кара-Васильєва Т.* Українська вишивка на зламі століть // Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Наукова думка, 2000.
5. *Шестаков С.* Взаємовплив професійного та народного мистецтва на прикладі творчості Ганни Собачко, Василя Довгошиї та Євмена Пшеченка // 100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва : зб. праць. – К. : АртЕк, 2002. – Вип. ХІ. – С. 174–179.
6. *Коваленко Г.* Александра Экстер и «Вербовка». Каталог к выставке «Ручной труд». – М. : Галерея Проун, 2009. – Ч. І.
7. Каталог выставки современного декоративного искусства. – М., 1915.
8. *Чегусова З.* Відроджені шедеври // FAÏNE ART. – 2010. – № 1. – С. 109–112.